

Zbigniew NERCZUK

Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu

 <https://orcid.org/0000-0001-7951-1601>

SOFISTYCZNA ANTYLOGIKA – WPROWADZENIE W PROBLEMATYKĘ

THE SOPHISTIC METHOD OF ANTILOGIC – INTRODUCTION TO THE PROBLEM

The article discusses the sophistic method of “antilogic” (“double arguments”, “contrasting arguments”, “opposed speeches”, “two-fold arguments”). The main goal is to show that it is a method that, in the light of the doctrine presented in Plato’s *Theaetetus*, is based on philosophical foundations. The work of G.B. Kerferd was crucial for the research on the art of antilogic, as it broke with the unequivocally negative understanding of this method adopted by the earlier research tradition. Late testimonies of Diogenes Laertius, Clement of Alexandria, Seneca and Eudoxus point to Protagoras of Abdera as the creator and promoter of the antilogic. These testimonies are confirmed by references to the method of “opposed speeches” contained in the comedies of Aristophanes, in the tragedies of Euripides and in the anonymous treatise *Dialexeis*. Plato’s report on the doctrine attributed to Protagoras in the *Theaetetus* reveals the philosophical context of the antilogic. The so-called “secret doctrine”, based on the acceptance of appearances and of the privacy of perceptions (*man-measure doctrine*), the rejection of truth and falsehood, and acceptance of the contradictory judgments results from the new vision of reality in flux. Therefore, the “secret doctrine” presents a consistent and coherent project leading to a new concept of logic and language and lays the foundations for the method of “double arguments”.

Keywords: Ancient philosophy, the Sophists, Protagoras, antilogic

Słowa kluczowe: Filozofia starożytna, sofistyka, Protagoras, antylogika

Dyskusja na temat sofistyki mimo upływu dwu i pół millenium cały czas się toczy i daleka jest od rozwiązania ze względu na niezmienną aktualność problemów, które sofistyka podjęła. Zestaw zarzutów stawianych sofistom, takich jak odrzucenie kategorii prawdy i fałszu, zachęta do orzekania sprzecznego, przyjęcie

„prywatności spostrzeżeń”, manipulacja słowem postrzegany wyłącznie jako instrument perswazji i wypracowanie pokrętnych technik perswazyjnych, zerwanie z tradycją moralną, demoralizacja młodzieży, nauczanie za pieniądze, hedonizm, przyjęcie „prawa silniejszego” i wiele innych, jest do dzisiaj aktualny, a nazwa sofistyki pojawia się jako synonim zepsucia na ustach wielu, którzy w swoim przekonaniu stoją na straży tradycji moralnej i obiektywnych wartości¹.

Jednym z ważnych aspektów dyskusji dotyczącej oceny sofistyki jest tzw. metoda „mów podwójnych” czy „dwu mów” (δύο λόγοι, ἄμφω τὸ λόγῳ, δισσοὶ λόγοι), określana również mianem metody „mów przeciwstawnych” (λόγοι ἀντικείμενοι, λόγοι ἐναντίοι), „antylogiki” (ἢ ἀντιλογική)² czy „enantologii” (ἢ ἐναντιολογία). Jest ona jedną z trzech metod (obok dialektyki i erystyki), które G.B. Kerferd w swojej wpływowej pracy *The Sophistic Movement* zaliczył do metod istotowo związanych z sofistyką (Kerferd 1981). Teza G.B. Kerferda dała impuls do badań nad źródłem i celem metod sofistycznych, które szczególnie w ostatnich dekadach stały się przedmiotem ożywionej dyskusji. Zarysy toczonyj dyskusji oraz opracowanie stanu badań na temat antylogiki można znaleźć w moich wcześniej opublikowanych pracach poświęconych temu problemowi³.

Artykuł *The Philosophical Basis of the Method of Antilogic* (Nerczuk 2019b) omawia rozumienie i ocenę antylogiki w tradycji badawczej XIX i XX wieku, która traktowała metodę „dwu mów” jako wyraz żonglerki słownej zdemaskowanej już przez Platona i Arystotelesa. Wskazuje także na przełom, który w dyskusji na temat metod sofistycznych nastąpił wraz z ukazaniem się pracy G.B. Kerferda (1981: 59–67). W tradycyjnej perspektywie antylogika była utożsamiona z erystyką czy też uznana za element sofistycznej edukacji retorycznej i przeciwstawiona dialektyce Platónskiej jako metoda mająca na celu wyłącznie zwycięstwo

¹ C. Bartnik, „Ogólna sofistyka dziś”, <https://www.radiomaryja.pl/bez-kategorii/ogolna-sofistyka-dzis/>, dostęp: 26.12.2022: „Sofiści podważali wartości niemal całego dziedzictwa myśli i kultury. Wynosili jednostkę na tron Boży, a pomniejszali rodzinę, społeczeństwo, państwo, ojczyznę, naród. To powtarza się dziś w ideologii UE, która również neguje religię, moralność, dziedzictwo duchowe, tradycję. W rezultacie do domu Europy można odnieść słowa Boże: „Mój dom ma być domem modlitwy dla wszystkich narodów, lecz wy uczyniliście z niego jaskinię zbójców” (Mk 11, 17).”

² E. Schiappa (2003: 164) dowodzi, że termin ‘antilogike techne’ został „prawie na pewno” ukuty przez Platona; ale „it is reasonable to attribute the origin of antilogike as a practice (if not as a term) to Protagoras”. Jednak na podstawie źródeł możemy stwierdzić, że terminem *antilogia*, *antilogikos* posługiwano się już wcześniej. Najwcześniejszym tekstem, w którym termin ten się pojawia, są *Chmury* Arystofanesa (*Nub.*, 1173), w których termin ten oznacza kogoś, kto w sposób zawodowy zajmuje się przedstawianiem przeciwnego zdania. Można przypuszczać, że jest to aluzja do tytułu dzieła Protagorasa *Antilogiai* albo *Antilogikoi*. Twierdzenie E. Schiappy należałoby raczej zweryfikować i przyjąć, że Platon nadał terminowi ‘antylogika’ specyficzne i pejoratywne znaczenie, tak jak miało to miejsce również pod wpływem Platona z terminem ‘sofista’.

³ Niniejszy artykuł w dużej części stanowi omówienie rezultatów wcześniej opublikowanych prac poświęconych metodzie „dwu mów” w swoim syntetycznym charakterze, stawiając sobie za cel wykazanie filozoficznego kontekstu metody mów podwójnych: Nerczuk 2009, 2011, 2012, 2019, 2020. Ogólnie na temat sofistyki i jej oceny por. Nerczuk 2016b: 10–20.

w dyspucie. W świetle interpretacji G.B. Kerferda antylogika jest jedną z trzech podstawowych metod sofistycznych, mającą swe filozoficzne źródła, istotę i własne cele. Jak wywodzi G.B. Kerferd, fundamentem antylogiki jest opozycja dwu *logoi* wynikająca ze sprzeczności lub przeciwieństwa związanego ze światem zmysłowym⁴. Odmienne niż erystyka, antylogika „jest pewną określoną techniką, polegającą na tym, że wychodząc od danego *logos*, dajmy na to stanowiska zajętego przez przeciwnika w dyskusji, doprowadza do przeciwnego lub sprzecznego *logos*, w wyniku czego przeciwnik musi albo przyjąć oba *logoi*, albo przynajmniej porzucić swe pierwsze stanowisko”⁵.

Badania G.B. Kerferda wyznaczyły nowe pola dyskusji w interpretacji metody antylogicznej. Przede wszystkim (1) ukazały różnice w Platońskiej ocenie erystyki i antylogiki oraz zwróciły uwagę na znaczenie antylogiki jako metody budowania sprzeczności, rozumianej tak szeroko, że zawierała ona nawet tak charakterystyczną dla argumentacji Platońskiego Sokratesa formę *elenchos* (Kerferd 1981: 65–66). Wiążąc antylogikę oraz *elenchos*, G.B. Kerferd przełamał opozycję metody sofistycznej oraz sokratycznej, która była wypadkową intencji Platona budującego w dialogach opozycję między Sokratesem a sofistami. Według G.B. Kerferda antylogiczne są wszelkie procedury, które polegają na uwydatnianiu przeciwieństwa nie tylko w argumentacji, ale także w bytach czy faktach. (2) W swoim omówieniu wyodrębnił istotę ściślej rozumianej antylogiki polegającą na tym, że „argumenty przeciwstawne” wygłaszane są przez jednego mówcę, a nie przez dwie różne osoby⁶. W ten sposób wyróżnił rozumienie antylogiki w węższym znaczeniu jako sposobu orzekania sprzecznych twierdzeń o danej rzeczy przez jedną osobę, a zatem wskazał na specyfikę metody związanej z Protagorasem i jego niezachowanymi traktatami pt. *Antylogie*, *Sztuka erystyczna* oraz zachowanym fragmentarycznie, anonimowym tekstem pt. *Mowy podwójne*⁷.

⁴ Kerferd (1981: 66): „That Plato himself was aware that his view of the phenomenal world involved antilogic emerges clearly from a famous passage in the *Phaedo* (89d1-90c7)”.

⁵ Kerferd (1981: 63): „It consists in opposing one logos to another logos, or in discovering or drawing attention to the presence of such an opposition in an argument or in a thing or state of affairs. The essential feature is the opposition of one logos to another either by contrariety or contradiction. It follows that, unlike eristic, when used in argument it constitutes a specific and fairly definite technique, namely that of proceeding from a given logos, say the position adopted by an opponent, to the establishment of a contrary or contradictory logos in such a way that the opponent must either accept both logoi, or at least abandon his first position”.

⁶ Kerferd (1981: 84): „But the essential feature was not simply the occurrence of opposing arguments but the fact that both opposing arguments could be expressed by a single speaker, as it were within a single complex argument”.

⁷ Taki pogląd przedstawił R. Hackfort (1952: 108): „But there is evidence, as the commentary below shows, that one and the same speaker or writer could and did employ antilogikoi logoi, and I follow A.E. Taylor (*Varia Socratica*, s. 91) in interpreting the expression here in the light of the antinomies of the so-called *Dissoi logoi* and other evidence of the same practice”.

Jak trafnie ujął to M. Mendelson (2002: 85), uwagi zawarte w pracy G.B. Kerferda na temat antylogiki stały się „punktem odniesienia” („the critical standard”) wszelkich późniejszych rozważań. Chociaż pewne tezy pojawiały się już we wcześniejszych pracach⁸, to dzięki swej syntetycznej i przejrzystej formie praca G.B. Kerferda zwróciła uwagę na sam problem i wyznaczyła pewne rozumienie metody antylogicznej, wielokrotnie potem powtarzane w innych tekstach. Zainspirowała także rozważania na temat metod sofistycznych (często krytyczne wobec zbyt jednoznacznych i upraszczających problem też Kerferda) podjęte w artykułach i książkach A. Nehamasa (1999), Mi Kyuoung Lee (2005), E. Schiappy (2003), M. Mendelona (2002), F.D. Waltersa (1994)⁹, które potwierdziły fundamentalną wagę metody antylogicznej dla sofistyki oraz jej związek z myślą Protagorasa czy Gorgiasza.

Rozumienie metody mów przeciwstawnych jako sposobu argumentowania za i przeciw czy przedstawiania sprzecznych argumentów na temat danej tezy potwierdzają przekazy, które albo wskazują na Protagorasa z Abdery jako twórcę metody, albo, ogólniej, wskazują na związek antylogiki z sofistyką. Są wśród nich późnoantyczne przekazy doksograficzne Diogenesa Laertiosa, Klemensa, Seneki i Eudoksosa, przedplatońskie świadectwa zawarte u Arystofanesa i Eurypideasa, a także unikatowy przykład praktycznego zastosowania metody, jaki stanowi traktat pt. *Mowy podwójne*. Podstawowym źródłem jest także przedstawienie poglądów tzw. zwolenników zmienności w Platońskim *Teajecie*, na których czele stoi Protagoras z Abdery.

W pracy *Protagoras i antylogika* zostały omówione przekazy doksograficzne, które poświadczają Protagorasową proweniencję metody „mów podwójnych”, wskazując wprost na sofistę jako na autora tej metody (Nerczuk 2020). Jednym z nich jest fragment zawarty w *Żywotach* Diogenesa Laertiosa, w którym czytamy, że sofista z Abdery „pierwszy powiedział, że w odniesieniu do każdej rzeczy istnieją dwa przeciwstawne sobie twierdzenia i jako pierwszy dowodził każdego z nich”¹⁰. Według Klemensa Grecy twierdzą, że Protagoras był pierwszym, który przeciwstawiał dowolnemu twierdzeniu twierdzenie przeciwne¹¹, a u Sene-

⁸ Por. np. Kennedy (1963: 33): „As we have seen, to many sophists such a confrontation of opposites is the fundamental process of reasoning, and it seems safe to conclude that some of the popularity of antithesis in the fifth century was its compatibility to contemporary logic. Perhaps one should go further and regard stylistic antithesis as the source of sophistic logic in the same way that judicial procedure may be the source of sophistic epistemology”.

⁹ Jak pisze F.D. Walters (1994: 145), antylogika jest to „theory of argumentation that stands in opposition to dialectics, either Platonic or Aristotelian” [...] „a method with its own recognizable philosophical imperatives, a method that resists the totalizing aims of dialectics but is not itself a formless and aimless verbal exercise”.

¹⁰ Diogenes Laertios, *Żywoty i poglądy słynnych filozofów*, IX 51 (cyt. jako DL) = DK 80 B 6a. Tłum. Z. Nerczuk w: (Nerczuk 2016b: 183).

¹¹ Diels, Kranz 1969 (cyt. jako DK). DK 80 A 20 (Clem. Str. VI 65 [II 464, 14 St.]): Ἑλληνέσ φασι Πρωταγόρου προκατάρξαντος παντὶ λόγῳ λόγον ἀντικείμενον.

ki czytamy, że „Protagoras powiada, iż w każdej sprawie można przemawiać za i przeciw, a więc także i w tej właśnie sprawie, czy każde zagadnienie może być omawiane z dwu stron”¹².

Z przekazami Diogenesa, Klemensa i Seneki koresponduje, jak wskazuje W. Nestle (1940: 289), świadectwo Eudoksosa zawarte u Stefana z Bizancjum, u którego czytamy, że „Protagoras czynił słabsze słowo silniejszym, a uczniów instruował, jak tę samą osobę ganić i chwalić”¹³. W opinii W. Nestlego opisywana przez Eudoksosa metoda jest praktycznym przykładem zastosowania „mów przeciwstawnych”. Potwierdzenie powyższych przekazów wskazujących na źródła metody „mów przeciwstawnych” w myśli Protagorasa stanowi to, iż wśród dzieł Abderyty wymienionych w katalogu Diogenesa Laertiosa wzmiankowany jest tekst o tytule *Antylogie* (Ἀντιλογίαι) w dwu księgach, który wspomniany jest jeszcze dwukrotnie jako Ἀντιλογικοὶ λόγοι¹⁴.

O tym, iż metoda „mów przeciwstawnych” była jedną z retorycznych form wykorzystywanych w V wieku p.n.e., informuje nas szereg wczesnych, przedplatońskich przekazów (Nerczuk 2012). O popularności tej metody świadczą aluzje zawarte w *Chmurach* i *Żabach* Arystofanesa czy w tragediach Eurypidesa *Antiope* i *Fenicjanki*. Głównym świadectwem jest jednak fragmentarycznie zachowany, anonimowy traktat z początku IV wieku p.n.e. określany jako *Mowy przeciwstawne* (*Dissoi logoi, Dialexeis*).

Nawiązania do metody antylogicznej pojawiają się w komedii Arystofanesa *Chmury*. Strepsjades, który zgłasza się do szkoły Sokratesa, mówi, że Sokrates zna „dwie mowy” (ἄμφω τὸ λόγῳ), z których jedna jest „gorsza”, a druga „lepsza”. Wątek przeciwieństwa dwu λόγῳ, słowa gorszego i lepszego, kulminuje w wielkim agonie mów przeciwstawnych, w którym ścierają się *logos dikaios* i *logos adikos*, reprezentujące *archaia paideia* i „nową modę”. W opinii uradowanego Strepsjadesa Fejdippides, po zakończeniu nauki u Sokratesa, dołączył do grona mędrców, stał się „eksarnetykiem i antylogikiem”, czyli mistrzem „zaprzeczania” oraz mistrzem w sztuce przedstawiania przeciwnej racji¹⁵. Fejdippides uzyskał dzięki nauce u Sokratesa szczególną umiejętność posługiwania się „dwusiecznym językiem” (ἀμφήκης γλῶττα)¹⁶, który jest niczym miecz o dwu ostrzach¹⁷, wskutek tego, że pozwala obalić każdą z tez, wykazując jej przeciwieństwo.

¹² Seneca 1964: 408; DK 80 A 20 (Sen. Ep. 88, 43): *Protagoras ait de omni re in utramque partem disputari posse ex aequo et de hac ipsa, an omnis res in utramque partem disputabilis sit.*

¹³ DK 80 A 21 (Steph. Byz. S. V.): Ἀβδηρα Π., ὃν Εὐδόξος ἱστορεῖ τὸν ἦσσω καὶ κρείσσω λόγον πεποηκέναι καὶ τοὺς μαθητὰς δεδιδαχέναι τὸν αὐτὸν ψέγειν καὶ ἐπαινεῖν. Przekład własny.

¹⁴ DL III 37; DL III 57.

¹⁵ Aristoph., *Nub.* 1172-1173 nn.: νῦν μὲν γ' ἰδεῖν εἴ πρῶτον ἐξαρνητικὸς κἀντιλογικός.

¹⁶ Aristoph., *Nub.* 1158-1160: οἷος ἐμοὶ τρέφεται τοῖσδ' ἐνὶ δόμασι παῖς ἀμφήκει γλῶττη λάμπων.

¹⁷ To pierwotne znaczenie przymiotnika ἀμφήκης.

Nawiązania do metody mów przeciwstawnych znajdujemy również w tragediach Eurypidesa. Pierwsza z dwu aluzji, na które chcielibyśmy zwrócić uwagę, zawarta jest w jednym z zachowanych fragmentów tragedii *Antiope*, której czas powstania określa się na lata 411–409 p.n.e. We fragmencie tym chór wypowiada słowa: „wszak w każdej sprawie dwa przeciwne zdania może przeciwstawić ten, kto tęgim mówcą [...]”¹⁸.

Badacze komentujący ten fragment są zgodni, że Eurypides wspomina w tym miejscu o sofistycznej metodzie „mów podwójnych”. W. Nestle dostrzega tu nawiązanie do Protagorasowego traktatu *Antilogiai* czy *Antilogikoi* oraz wskazuje na zbieżność z przekazem Diogenesa Laertiosa o Protagorasie, który był twórcą argumentacji za i przeciw dowolnej tezie (DK 82 6a)¹⁹.

Druga z interesujących wzmianek znajduje się w tragedii Eurypidesa *Fenicyjanki*, która powstała w tym samym czasie co *Antiope*, w latach 410–409 p.n.e. Polinejkes, dyskutując z bratem Eteoklesem, wypowiada w niej zdanie:

Pojedynczy jest przekaz prawdy
I nie wymaga barwnych wymysłów;
Sama bowiem ma to, co stosowne; a mowa niesprawiedliwa
Będąc sama chora, wymaga mądrych leków²⁰.

W. Nestle zauważa w tym fragmencie aluzję do metody „mów podwójnych”. Jak pisze niemiecki badacz, zwrot ἀπλοῦς μῦθος („pojedyncza mowa”) jest domyślnie przeciwstawiany określeniu δισσοὶ λόγοι, czyli „mowom podwójnym”, i jest przejawem opozycji wobec λόγοι ἀντικείμενοι „w znaczeniu Protagorasowym” (Nestle 1940: 290).

Najważniejszym świadectwem pochodzącym z tego okresu jest anonimowy traktat, który – na podstawie tytułu widniejącego w rękopisach – określa się bądź jako *Dialexeis*, bądź też mianem *Dissoi logoi*, pochodzącym od zwrotu „przedstawiane są dwie mowy” (δισσοὶ λόγοι λέγονται), który rozpoczyna każdą z czterech pierwszych części traktatu. Na podstawie słów anonimowego autora, który wspomina o zakończeniu wojny między Spartą a Atenami jako o wydarzeniu bardzo bliskim w czasie, na ogół przyjmuje się, że tekst ten powstał krótko po 404 roku p.n.e.²¹.

Dziewięć (czy jak chcą niektórzy – dziesięć (Trieber 1892: 225)) zachowanych fragmentów składających się na traktat nie stanowi zwartej całości, ale po pierwszych czterech wywodach „właściwych”, określanych w manuskryptach mianem *Dialexeis*, następuje dość zróżnicowana pod względem formy i treści zawartość.

¹⁸ Eurypides 1980: 651; Nauck 1889: 416 (fr. 189): ἐκ παντὸς ἂν τις πράγματος δισσοῶν λόγων ἀγῶνα θεῖτ' ἄν, εἰ λέγειν εἴη σοφός.

¹⁹ Nestle 1940: 289; Kranz 1976: 633.

²⁰ Eurip., *Phoenissae*, 469-473: ἀπλοῦς ὁ μῦθος τῆς ἀληθείας ἔφω, κοῦ ποικίλων δεῖ τάνδιχ' ἐρμηνευμάτων· ἔχει γὰρ αὐτὰ καιρόν· ὁ δ' ἄδικος λόγος νοσῶν ἐν αὐτῷ φαρμάκων δεῖται σοφῶν. Przekład własny.

²¹ 90 DK 1, 8.

Pierwsze cztery „wywody” mają charakterystyczną formę „mów przeciwstawnych”, na którą składają się antynomiczne argumentacje, z których pierwsza głosi tożsamość, a druga wspiera tezę o różnicy między dobrem i złem, pięknem i brzydotą, sprawiedliwością i niesprawiedliwością oraz prawdą i fałszem. Ze względu na nagłą zmianę formy, która następuje po czwartym wywodzie, C. Trieber (1892: 225–226) uważa, że w tym miejscu właściwy tekst się urywa, a pozostałe fragmenty stanowią wybór z dzieł anonimowego autora, który dołączony został do tekstu przez jakiegoś nieznanego nam kompilatora. Z kolei H. Gomperz (1912: 186–187) tłumaczy tę odmianę formy narastającym pośpiechem autora.

Tytuł traktatu pochodzi od słów, którymi anonimowy autor rozpoczyna pierwsze cztery rozdziały: „przedstawia się dwojakie mowy” (δισσοὶ λόγοι λέγονται). Owa „podwójność” znajduje wyraz w strukturze czterech rozdziałów traktatu²², odróżniając je od reszty tekstu. Każdy z rozdziałów składa się bowiem z dwu części, z opozycyjnych *logoi*, z których pierwszym jest *logos* stwierdzający tożsamość sprzecznych pojęć, a drugim „mowa przeciwstawna” (ἄντιον λόγον)²³, zawierająca argumenty popierające tezę, iż są one „czymś różnym” (ἕτερον).

Szkolny i propedeutyczny charakter potwierdza regularna struktura wywodów. Paradoksalne argumenty, wspierające tezę głoszącą tożsamość pojęć przeciwstawnych, poprzedzają wywód wykazujący ich różnorodność. Dydaktyczny i propedeutyczny charakter tekstu podkreśla również fakt, iż autor, podsumowując ciągi argumentów, trzykrotnie zaznacza, że mają one charakter uniwersalny i odnoszą się do „każdej rzeczy” (περὶ πάντων, περὶ τῶν παντός, περὶ τῶν ἀπάντων)²⁴. *Dialexeis* są zatem zbiorem użytecznych argumentacji, które mogą zostać wykorzystane w dowodzeniu każdej z tez przeciwstawnych. Bogactwo nagromadzonych argumentów i ich różnorodny charakter wskazują, że wykazywanie tożsamości pojęć sprzecznych czy orzekanie sprzeczności o rzeczy było praktyką bardzo w owym czasie rozwiniętą. Potwierdzony przez badania związek anonimowego autora tekstu z kręgiem sofistycznym pozwala także wnosić, że pojawiająca się w traktacie forma opozycyjnych argumentacji jest charakterystyczna dla sofistyki, a, jak podkreślają zgodnie badacze, w szczególności winna być wiązana z Protagorasem²⁵.

²² Rozdział piąty mógł być również skonstruowany w oparciu o ten sam schemat, ale nie zachował się jego początek. Piąty ma szcztątkową formę *dissoi logoi* – można przypuszczać, że dowodzono w nim, że mądrość i głupota jest tym samym i różnym. Pozostała część wydaje się jednak powielać schemat „mów podwójnych”.

²³ DK 90 3, 13.

²⁴ DK 90 1, 15; 2, 8; 2, 23.

²⁵ Według W. Nestlego (1940: 437) głównym źródłem jest Protagoras, od którego autor czerpie formę antylogiczną. A. Levi (1940: 300) podkreśla zależność traktatu od Protagorasa pod względem metody i treści; dodaje, że jest to powszechna opinia. Por. także Wróblewski 1979: 17; Reale 1993: 250: „Echem tego protagorejskiego sposobu postępowania jest bardzo prawdopodobnie anonimowe pismo noszące tytuł *Mowy podwójne*”. D.L. Gera (2000: 24) pisze: „Scholars are generally agreed that Protagoras influenced this sophistic work both in structure – that is, in the use of opposing, antithetical arguments – and in content”.

Wiele informacji na temat metody mów podwójnych (antylogiki) przynosią nawiązania zawarte w dialogach Platónskich. Nie podejmując się w tej pracy omówienia tak obszernego zagadnienia, jakim jest stosunek Platóna do antylogiki, chcielibyśmy zaznaczyć, że to, co Platón wiąże z terminem „antylogika”, ma różne znaczenia i odnosi się do różnych przedmiotów (ludzi, sztuki, sposobu argumentacji), w wyniku czego kilkanaście wystąpień tego terminu nie daje się ująć w żadne proste ramy. Wydaje się bowiem, że – podobnie jak to jest w przypadku „dialektyki” (Kerferd 1981: 65) – również terminem antylogiki Platón posługuje się niejednoznacznie, a różnice znaczeniowe dotyczą nie tylko wystąpień tego słowa w poszczególnych dialogach, lecz mają miejsce nawet w obrębie jednego tekstu. Co więcej, relacja antylogiki do retoryki i erystyki jest u Platóna daleka od jednoznacznego rozdziału, jaki sugerował w swoich powyżej wzmiankowanych rozważaniach G.B. Kerferd, a na co słusznie uwagę zwrócił A. Nehamas (1999). Dla przykładu, w dialogu *Fajdros* antylogika, z którą wiąże się formę mów, jest bezpośrednio utożsamiana z retoryką (Pl., *Phdr.*, 261d), podczas gdy w *Sofistcie*, przybierając formę pytań i odpowiedzi, jest rodzajem nadrzędnym wobec erystyki (Pl., *Soph.*, 225). Jednak, co warto podkreślić, każde z wystąpień tego terminu związane jest przez Platóna z kręgiem sofistycznym.

Dla naszego zagadnienia, jakim jest omówienie filozoficznych podstaw sofistycznej metody „dwu mów”, najważniejszym źródłem jest Platónski dialog *Teajtet*. Studium tego dialogu pozwala bowiem odsłonić kontekst metody antylogicznej, którego w świetle dotychczasowych badań była ona całkowicie pozbawiona. Rehabilitacja sofistów, jaka miała miejsce w ciągu ostatniego stulecia, przyniosła bowiem pod tym względem tylko częściowe zmiany. Wprawdzie uwydatniono znaczenie sofistyki w kulturze greckiej, dostrzeżono osiągnięcia filozoficzne, to jednak w dalszym ciągu dominowało problematyczne przekonanie, będące wynikiem w pewnej mierze tradycji, a w pewnej braku źródeł dotyczących sofistyki, głoszące rozdzielanie dwu sfer zainteresowań sofistów: filozoficznej i retorycznej. Nawet badacze zdający sobie sprawę z filozoficznej doniosłości sofistyki nieczęsto dostrzegali związku między sferą przekonań filozoficznych a działalnością retoryczną sofistów. Stąd też większość prac powstałych przed pracą G.B. Kerferda omawia składowe koncepcje poszczególnych sofistów, nie podejmując próby opracowania tych elementów, które łączą te dziedziny i które mogłyby wskazywać na to, że koncepcja logosu, a przede wszystkim koncepcja sprzecznego logosu wyrasta z pewnej wizji rzeczywistości i ustaleń teoriopoznawczych.

Ten stan uległ w ostatnich dekadach zmianie. Wspominana już praca G.B. Kerferda, a następnie teksty E. Schiappy (2003), M. Mendelzona (2002) i M. Emsbacha (1980) podejmują namysł nie tylko nad istotą, ale źródłem i sensem sztuki antylogicznej w jej związku z pozostałymi elementami myśli Protagorasa, jakimi są ontologia i epistemologia (Nerczuk 2010). Każde z tych opracowań zwraca uwagę na poglądy przypisywane Protagorasowi w Platónskim *Teajtecie* oraz wskazuje na konsekwencje dla antylogiki, jakie płyną z przedstawionego w nim

projektu²⁶. I chociaż sam przekaz zawarty w *Teajtecie* z pewnością nie może całkowicie wypełnić luki spowodowanej zaginięciem prawie całej spuścizny sofistycznej, to jednak daje przynajmniej pewne wskazówki dotyczące filozoficznych fundamentów koncepcji sprzecznych logosów. Wydaje nam się bowiem, że ta kontrowersyjna metoda, budząca zgorszenie i potępienie w tradycji, ma swoje głębsze uzasadnienie, fundament epistemologiczny czy ontologiczny, którego dotychczas badacze z różnych względów nie dostrzegali. Wprawdzie wielu badaczy wskazywało na logiczną całość, w jaką składają się propozycje ontologiczne, epistemologiczne i metoda sofistów, ale dominujące były jednak głosy, że takiej podstawy nie ma, ponieważ sofistyka nie była zdolna do budowania konstrukcji filozoficznych (Reale 1993; Striker 1996).

Tezę tę warto poddać weryfikacji. Metoda antylogiczna nie jest naszym zdaniem jakąś sztuczką erystyczną ani ćwiczeniem retorycznym. Ma ona swój głęboki sens, a u jej źródeł są, jak sądzimy, fundamentalne dla sofistyki przekonania epistemologiczne i ontologiczne opisane w *Teajtecie*, które powtórzone zostają następnie przez Arystotelesa w krytyce, jakiej Stagiryta poddaje przeciwników zasady sprzeczności w *Metafizyce*²⁷.

Platoński *Teajtet*, zarysowując fundamenty wizji zmiennej rzeczywistości i koncepcji poznania, której składowe zaczerpnięte są z myśli sofistycznej, ukazuje zarazem, chociaż nie w sposób bezpośredni, podwaliny metody antylogicznej, jej źródło i sens. Tezy zwolenników zmienności, takie jak przyjęcie subiektywności spostrzeżeń, będące wynikiem koncepcji *metaksy*, odrzucenie pojęcia prawdy i fałszu, dążenie do określenia adekwatnej relacji między językiem a zmienną rzeczywistością²⁸ oraz przyznanie nowej, samodzielnej roli słowu prowadzą w konsekwencji do nowej wizji świata *in fluxu*, z jaką związana jest metoda antylogiczna²⁹. W ten sposób tzw. „secret doctrine” w dialogu *Teajtet* przedstawia coś więcej niż szereg rozproszonych, częściowo sfingowanych przez Platona doktryn (jak utrzymują niektórzy badacze), a mianowicie pewien konsekwentny i spójny projekt, którego podstawy stanowią koncepcja zmiennej rzeczywistości oraz związane z nią tezy epistemologiczne, które w konsekwencji prowadzą do pewnej koncepcji języka i nowej logiki.

Poglądy, wiązane przez Platona w *Teajtecie* z Protagorasem, czy szerzej „obozem neoheraklitem”, którego przedstawicielami są zwolennicy zmienności, nie wskazują na zerwanie więzów między słowem a bytem, lecz stanowią przeformułowanie eleackiej zasady odpowiedniości słowa, myśli i bytu, przez wbudowanie jej w zupełnie nowy kontekst, wynikający z zastąpienia terminu „byt” „stawaniem się”, a „wiedzy” „spostreżeniem”.

W świetle tej nowej kongruencji *logoi* dają wyraz „wiedzy”, którą stanowią spostrzeżenia czy doznania podmiotu. Słowa są o tyle „prawdziwe”, o ile

²⁶ Por. także Nerczuk 2009.

²⁷ Nerczuk 2016a, 2017.

²⁸ Walters 1994: 152: „The dissociation of logos and things naturally encourages antilogic”.

²⁹ Walters 1994: 146: „To know singularity and not dichotomies is, from the antilogic position, to know nothing by claiming to know all”.

są skorelowane ze spostrzeżeniami posiadającymi status bezpośredniej i pewnej wiedzy. Paradoksalność tez przypisywanych przez Platona Protagorasowi polega jednak na tym, że kategoria prawdy przeciwstawionej fałszowi zostaje w tej koncepcji w ogóle zniesiona.

Projekt ontologiczny, epistemologiczny i językowy przedstawiony w *Teajtecie* wyznacza zarazem zupełnie nową koncepcję posługiwania się językiem. Kategoria „lepszego” czy „mocniejszego” słowa, którą koncepcja ta wprowadza, otwiera szerokie pole dla retoryki. Sprzeczność rzeczywistości, będąca wynikiem jej nieustannej zmienności i zanegowania tożsamości rzeczy, a co za tym idzie dopuszczenia możliwości sprzecznego o niej orzekania, stanowi naszym zdaniem filozoficzne podwaliny metody „mów podwójnych”.

Niedostrzeżenie czy lekceważenie tego całościowego projektu jest problemem, który dotyczy większości opracowań poświęconych sofistyce: poszczególne elementy sofistycznego myślenia zostają w nich odizolowane: teza *homo-mensura* zostaje oderwana od koncepcji „bytu w ruchu” i mechanizmu postrzegania, a cała doktryna mocy *logosu*, która obejmuje sztukę antylogiczną czy słynną dewizę „słabsze słowo czynić silniejszym”³⁰, oderwana jest od swych epistemicznych i ontologicznych korzeni.

Ukrytym źródłem takiej formy interpretacji jest wspomniane już przekonanie, wedle którego sofistyka nie była zdolna do stworzenia jakiegokolwiek całościowej koncepcji filozoficznej, a swą dojrzałość „filozofia” osiąga dopiero wraz z Platonem. Jest to naszym zdaniem wyraz pewnej perspektywy, która w zbyt prosty sposób ujmuje rozwój filozofii przebiegający od Talesa do Platona i Arystotelesa, a który przez tych dwu filozofów został stworzony i wskutek wielkiego oddziaływania ich myśli przetrwał niezmieniony przez wieki.

Jak staraliśmy się przedstawić w tym krótkim omówieniu, argumentów za rozumieniem antylogiki jako pewnej metody wyrastającej z szeroko rozumianego projektu filozoficznego dostarcza cały szereg przekazów doksograficznych, poczynając od najwcześniejszych wzmianek o antylogice zawartych w komedii Arystofanesa pt. *Chmury* oraz tragediach Eurypidesa (Nerczuk 2012), przez świadectwo Platona w *Teajtecie* (Nerczuk 2016a), po późnoantyczne informacje o metodzie „dwu mów”. Wszystkie te świadectwa przypisują Protagorasowi uniwersalny postulat orzekania sprzeczności o każdej rzeczy.

Bibliografia

- Bartnik, C. (2008). *Ogólna sofistyka dziś*. <https://www.radiomaryja.pl/bez-kategorii/ogolna-sofistyka-dzis/> [20.12.2022].
- Diels, H., Kranz, W. (1969). *Die Fragmente der Vorsokratiker. Griechisch und Deutsch von Hermann Diels. Herausgegeben von Walther Kranz* (13. wyd.). Berlin: Weidmann.

³⁰ DK 80 B 6b.

- Emsbach, M. (1980). *Sophistic als Aufklärung: Untersuchungen zu Wissenschaftsbegriff und Geschichtsauffassung bei Protagoras*. Würzburg: Königshausen & Neumann.
- Eurypides. (1980). *Tragedie*. Przeł. J. Łanowski. Warszawa: PIW.
- Gera, D.L. (2000). „Two thought experiments in the Dissoi logoi”. *American Journal of Philology* 121. 21–45.
- Gomperz, H. (1912). *Sophistik und Rhetorik*. Leipzig: Teubner.
- Hackforth, R. (1972). *Plato's Phaedo, Translated with an Introduction and Commentary by R. Hackforth*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Kennedy, G.A. (1963). *The Art of Persuasion in Greece*. Princeton, New Jersey: Princeton University Press.
- Kerferd, G.B. (1981). *The Sophistic Movement*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Kranz, W. (1976). *Vorsokratisches IV. Die sogenannten Dissoi logoi*. In: C.J. Classen (ed.). *Sophistik*. (Wege der Forschung, clxxxvii.) Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft. 223–232.
- Levi, A. (1940). „The ethical and social thought of Protagoras”. *Mind* 40. 284–302.
- Mendelson, M. (2002). *Many Sides: A Protagorean Approach to the Theory, Practice and Pedagogy of Argument*. Dordrecht, Boston, London: Springer.
- Mi-Kyoung, L. (2005). *Epistemology after Protagoras: Responses to Relativism in Plato, Aristotle, and Democritus*. Oxford: Oxford University Press.
- Nehamas, A. (1999). *Eristic, Antilogic, Sophistic, Dialectic: Plato's Demarcation of Philosophy from Sophistry*. W: A. Nehamas. *Virtues of Authenticity. Essays on Plato and Socrates*. Princeton: Princeton University Press. 108–122.
- Nerczuk, Z. (2009). *Miarą jest każdy z nas: Projekt zwolenników zmienności rzeczy w platońskim „Teajecie” na tle myśli sofistycznej*. Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika.
- Nerczuk, Z. (2010). *Der Mensch als Mass aller Dinge*. In: L. Jansen, Ch. Jedan (eds.). *Philosophische Anthropologie in der Antike*. Frankfurt: Ontos Verlag. 69–98.
- Nerczuk, Z. (2011). „Żywot Protagorasa u Diogenesa Laertiosa: („Żywoty i poglądy słynnych filozofów”, IX, 8)”. *Studia Antyczne i Mediewistyczne* 9. 51–64.
- Nerczuk, Z. (2012). „Metoda „dwu mów” w świetle świadectw przedplatońskich”. *Studia Antyczne i Mediewistyczne* 45(10). 37–50.
- Nerczuk, Z. (2016a). „Koncepcja „zwolenników zmienności” w Platońskim „Teajecie” i jej recepcja w myśli greckiej”. *Archiwum Historii Filozofii i Myśli Społecznej* 61. 29–40.
- Nerczuk, Z. (2016b). *Wokół sofistyki*. Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika.
- Nerczuk, Z. (2019). „The philosophical basis of the method of antilogic”. *Folia Philosophica* 42. 5–19.
- Nerczuk, Z. (2020). *Protagoras i antylogika*. W: J. Grygieńć (red.). *Filozofia przeszłości, filozofia przyszłości: Księga dedykowana prof. Markowi N. Jakubowskiemu*. Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika. 359–370.
- Nestle, W. (1940). *Vom Mythos zum Logos* (3. wyd.). Stuttgart: A. Kröner.
- Reale, G. (1993). *Historia filozofii starożytnej. Od początków do Sokratesa* (T. 1). Przeł. E.I. Zieliński. Lublin: Redakcja Wydawnictw Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego.
- Schiappa, E. (2003). *Protagoras and Logos: A Study in Greek Philosophy and Rhetoric*. Columbia (South Carolina): The University of South Carolina Press.
- Seneca, L.A. (1964). *Listy moralne do Lucylusza*. Przeł. W. Kornatowski. Warszawa: PWN.
- Striker, G. (1996). *Methods of sophistry*. In: G. Striker, *Essays on Hellenistic Epistemology and Ethics*. Cambridge: Cambridge University Press. 3–21.
- Tragicorum Graecorum Fragmenta*. (1889). A. Nauck (ed.). Lipsiae: Teubner.
- Trieber, C. (1892). „Die Dialexeis”. *Hermes* 27. 210–248.
- Walters, F.D. (1994). Gorgias as Philosopher of Being: Epistemic Foundationalism in Sophistic Thought. *Philosophy and Rhetoric* 27(2). 143–155.
- Wróblewski, W. (1979). *Pojęcie arete w II połowie V wieku p.n.e. Protagoras–Gorgiasz–Demokryt*. Toruń: Wydawnictwo Naukowe UMK.

Prof. dr hab. Zbigniew Nerczuk – is the classical scholar and the historian of ancient philosophy concerned with Greek philosophy, primarily with the so-called “Sophistic Movement”, Plato and ancient scepticism. Among his published works, there are monographs relating to Plato’s dialogues *Gorgias* and *Theaetetus*, as well as numerous translations from Greek, Latin, German and English. His research aims to reconstruct the context of philosophical discussions through historical, literary, structural and linguistic analysis of the text.

e-mail: zibbi@umk.pl